

MINYA KÁROLY

A NEOLOGIZMUSOK HÁLÓZATOS RENDSZERE

Kivonat

A tanulmány a neologizmusok rendszerezését a következő kilenc szempont szerint mutatja be: eredet, a szóalkotás módja, a létrejöttük célja, gyakoriságuk, szándékolt-ság, a kommunikáció formája, fogalmi tartalom, stílus- és nyelvi rétegződés, szófaj. Ezenkívül az idegen eredetű új szavak mellett igen nagy számban olvashatók belső keletkezésű, az eltelt évtizedben alkotott új kifejezések. A neologizmusok hálózatos összefüggését táblázatok szemléltetik. Mindez a nyelvek többségében univerzális sémaként használható. Ugyanakkor ugyanazon nyelvben a kategóriák friss példák-kal időszakonként kiegészíthetők, így a szókincsről, valamint annak változásáról folyamatosan átfogó képet kaphatunk.

Kulcsszavak: stilisztikai, szükségszerű, elterjedt, alkalmi, tudatos, spontán, írásbeli, szóbeli, írott szóbeli neologizmus; univerzális séma

A nyelvújítás és nyelvújulás egymástól elválaszthatatlan fogalmak, mint ahogy a neologizálódás és archaizálódás is. A *nyelvújítás* mint cselekvő ige a nyelv életébe történő szándékos beavatkozást jelent, legjellemzőbb korszaka Magyarországon a 18–19. századi időszak. Ez a szókincsbővítési folyamat tetten érhető minden más nyelvben. A *nyelvújulás* történést kifejező mediális igeeként bizonyos spontaneitást fejez ki, egyúttal azt a folyamatot és tényt is közli, hogy a nyelvekben mindig több szó hal ki (archaizálódik), mint amennyi új megszületik. Természetesen azzal nyilvánvalóan egyetérthetünk, hogy a korszakban a nyelvújítás „nem tekinthető pusztán szókincsbővítésnek, tudniillik annak részeként egyaránt fontos volt a sztenderd kialakítása, rögzítése, a stílusváltozatok bővítése stb.” (Pethő 2020: 139). Ugyanakkor „a magyar nyelv státuszának emelkedésével egyszerre teremtődött meg a nyelvújításnak, a nyelv művelésnek, valamint az irodalom megújításának a feltétele és szükségessége a külföldi művekre és a népiességre is építve (Tamás 2020: 179–95).

A szókincs a nyelvek legváltozékonyabb része. A megjelenő új szavak a kor lenyomatai is egyben, hiszen tükrözik a társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb változásokat. Például az *oltakozókedv* és a *sztárinfektológus* kifejezések nyilvánvalóan a pandémia időszakát idézik fel. Vannak olyan új szavak is, amelyek egy adott évben születtek, azonban gyorsan kikoptak a nyelvhasználatból, ezek is a kort dokumentálják (Balázs 2016: 7).

A neologizmusok rendszerezését, az új szavak több szempontú csoportosítását a *Változó szókincsünk* című kötetben mutattam be (Minya 2011: 15–41). Ezúttal ezt kiegészítve e rendszer tagjainak egymáshoz való viszonyát, összefüggésrendszerét kívánom részletezni. Előtte azonban a fogalmat szükséges tisztázni, valamint a neologizmus-rendszert felvázolni.

A neologizmusok kutatása, meghatározása, rendszerezése igen régóta tárgya a nyelvtudománynak. A fogalmának, mivoltának meghatározása problémát okozhat, ugyanis sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva használjuk a neologizmus elnevezést, és ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűriteni. Terestyéni szerint a neologizmus a szó- és kifejezőkészségekben különböző okokból bevezetett új értelem, értelmi árnyalat, illetőleg a nyelvi rendszerben létrejött új kifejezési forma, amely vagy magával hozza a nyelvi kifejező készségben való megszilárdulás igényét, vagy nem. (Terestyéni 1955: 297–302). Szathmári István a következőképpen határozza meg a neologizmus fogalmát: „Neologizmusok azok az új szavak, kifejezések, jelentésárnyalatok, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv, a társadalmi viszonyok és a gondolkodás fejlődésével párhuzamosan, állandóan gazdagodik” (Szathmári 2004: 154). És végül a legújabb meghatározás Sólyom Rékától: „A neologizmus olyan, gyakran újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, és skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is” (Sólyom 2014: 19).

Jelen tanulmány írója szerint a neologizmusok fogalmát négy kritérium alapján lehet megadni: az idő, az egyén, a stílus és a nyelvi réteg szempontjából. Az idő szerint neologizmus az, ami viszonylag nemrég jelent meg a nyelvhasználatban. Az egyén szempontjából a számára ismeretlen nyelvi kifejezés. A stílári hatás szempontjából az, ami egyszeri, alkalmi költői-írói-újságírói kifejezés. A szóképzés rétegződése szempontjából a neologizmus általában egy adott nyelvi rétegben jelenik meg.

A neologizmusok eredetüket tekintve alapvetően két nagy csoportra oszthatók: idegen eredetűekre és belső keletkezésűekre. A más nyelvekből átvett, elsősorban az angol kifejezések tartoznak az első csoportba. A szükségességüknél és fontosságüknél fogva azok is maradnak az egyén számára, csak egy nyelvi réteg és társadalmi csoport szókincsében lesz állandósult. Amennyiben nagyobb réteget érint, abban az esetben elterjed, és a köznyelv elemévé válik gyakran fonetikusán átírt formában, például: *lájk*, *szelfi*. A fo-

netikus átírás egy folyamat, az eleinte idegen írásmódot a nyelvhasználók előbb-utóbb fölcserélik a kiejtés szerinti írásmóddal, illetve ezt a szokást a helyesírási szógyűjtemények maguk is szorgalmazhatják: *dizájn, imél, fájl, lízing, menedzser*. Az már más kérdés, hogy mikor válik egy idegen szó közkeletűvé, és mikor kerül be a szótárakba az átírt változat. Ugyanakkor az idegen eredetű szavak magyar elő- vagy utótaggal is gyökeret eresztenek a nyelvünkben: *könyvtrailer, testszkenner, blogregény, botoxkezelés, kiberhadviselés*. Szóképzéssel, a produktív *-z* vagy *-l* képzővel szintén megerősödhetnek a magyar szókincsben az elsősorban angol eredetű szavak, például: *offol, spoilerez, szelfizik*, egyéb képzővel, képzőbokkal: *online-osít* (Minya 2017: 144–5).

1. A neologizmusok a szóalkotás módja szerint

Az eredetet tekintve a belső keletkezésű új szavak különböző szóalkotási módokkal jönnek létre.

- a) Szóösszetétellel: *gondosóra, ársapka, hőmérőkapu, buboréktorna, okostetoválás, kacattorta*
- b) Szóképzéssel: *kattintható, buszsávozik, mémesedik, spoilerez*
- c) Elvonással: *árfolyamrögzít, végtörleszt, romeltakarít*
- d) Elvonással és képzéssel: *rendszerváltott* (országok), *szervátültetett* (ember).
- e) Szórövidüléssel: *feszt* ('fesztivál'), *brutál, admin*
- f) Szórövidüléssel és -képzéssel: *kombó* ('kombináció'), *kimaxol* ('kihozza belőle a maximumot'), *üzirözi*
- g) Mozaikszó- és betűszóalkotással: *kata, csak, gyoda*
- h) Szóösszerántással: *lájkoholista* (*lájk + alkoholista*), *burkini* (*burka + bikini*), *gyernőtt* (*gyermek + felnőtt*)
- i) Ikerítéssel: *nyekenyóka, birkafirka, csigabiga-bigámia*
- j) Jelentésbővüléssel: *okosít* ('eszközt, módszert digitalizál'), *zöldít* ('környezetvédelmi szempontokat figyelembe vesz, érvényesít'), *becsípődés* ('megrögzött szokás, elképzelés, idea')
- k) Szóértékű szószerkezet: *digitális nomád, bevásárlási időszám, izolációs stressz*

2. A neologizmusok a létrejöttük célja szerint

- a) Szükségszerű neologizmusok. Ezek a szavak jól tükrözik a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális élet változásait. A nyelv állományának szükségszerű elemekkel történő bővítése, ezek nagy eséllyel elterjednek a nyelvhasználatban, és idővel bekerülnek a szótárakba,

azaz szótárérettekké válhatnak, például: *hőmérőkapu, okosóra, ügyfélsegítő, manórúd, mikroműanyag*.

- b) Stilisztikai neologizmusok. Egyszeri előfordulások, elsősorban a költői, írói, újságírói, diáknyelvi nyelvhasználatban. Ez a csoport tulajdonképpen a hapax legomenonok kibővítése. A pillanatnyi tartalmi, stiláris szándék hozza létre őket, megalkotásukkor az egyediség, egyszerűség, a figyelemfelkeltés, ritkán a meghökkentés a cél. Először természetesen a szépirodalomban fordulnak elő, például: *Tojáséj* (Weöres Sándor), *miskájerkalap* (Krúdy Gyula), *elvkukacok* (Szabó Dezső), *csicskagyász* ('lúzer').

3. A neologizmusok a gyakoriságuk szerint

- a) Elterjedt neologizmus az, amelynek 1000 felett van a találatok száma a Google internetes keresőben a magyar nyelvű oldalakon: *erdőfürdő, zsebkönyv-automata, kenyérhéjmagyarok*.
- b) Alkalmi neologizmus az, amelynek 1000 alatt van a találatok száma a Google internetes keresőben a magyar nyelvű oldalakon: *izlésbuborék, okosparcellakő, testszégyenít, tiktoker, kockárda, szívhangrendelet*. Külön kell megemlíteni azokat az összetételeket, amelyek az AkH. 140. a) és a 141. b) szabálypontja, az úgynevezett mozgósabály alapján írónak. Minél több tagból áll, annál alkalmibb és egyedibb az alkalmi szóösszetétel, például: *trappistasajt-krémleves, hordozóslatinfitness-oktató, porcukrosképviselőfánk-készítés, skótduda-óra*. Ezek a kifejezések kérdésként érkeztek a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda honlapjára az írásmódjukat illetően. Az utóbbi kettő írásban csak ott szerepel, tehát tekinthetjük szóbeli neologizmusnak (l. később). Mind szükségszerű neologizmus, hiszen stiláris hatás nem érhető tetten megszületésük célját illetően.

4. A neologizmusok a szándékoltság (akarat) szerint két csoportba sorolhatók.

- a) Spontán neologizmusok. A megfogalmazási nehézség, kifejezésbeli kényszer pillanatnyi áthidalására születnek, esetenként elírások, önkéntelen elszólások. Előfordulnak mind írásban, mind szóban. Először forrásuk a középiskolai diákok írásbeli dolgozatai, például: „A sólyom című novellájának hőse egy *nagytekintetű* úr, Federigó.”
- b) Tudatos neologizmusok. „Bármilyen nagy is volt a latin nyelv súlya a magyar művelődésben, a tudományok képviselői törekedtek arra, hogy anyanyelvüket alkalmassá tegyék az elvont fogalmak kifejezé-

sére, és igyekeztek a szaktudományok műszavainak magyar megfelelőt találni” (Kiss–Pusztai 2005: 624). Sylvester János, Geleji Katona István, Apáczai Csere János a tudatos szóalkotás első képviselői voltak, majd ennek a folyamatnak a kiteljesedése a nyelvújítás korára esett. Ezenkívül a tudatos neologizmusok körébe sorolható a tárgyak, fogalmak, eljárások elnevezése magyarítás céljából. A Szómagyarító honlapon (www.szomagyarito.hu) 100 *b* betűs idegen szót megvizsgálva megállapítható, összesen 324 magyarítás született, ebből 184 szóösszetétellel, 91 szóképzéssel, 22 szóösszerántással, népetimológiával, 13 szórövidüléssel, 4 mozaikszó-alkotással, 2 jelentésbővülés; 8 esetben több szóalkotási mód együttesével keletkezett az új kifejezés. Például a *bluetooth* magyarítására a következőket alkották a web 2-es honlap látogatói: *kékfog* (minőségjelzős szóösszetétel), *kékháló* (minőségjelzős szóösszetétel), *adattovábbító* (tárgyas szóösszetétel), *dzsedikapcsi* (szóösszetétel, szórövidülés, szóképzés), *brutusz* (népetimológia), *lidérc* (jelentésbővülés), *légkapocs* (jelentéstömörítő szóösszetétel), *dróttalanság* (szóképzés).

Ide sorolhatjuk a szómagyarító és egyéb efféle pályázatok szavait. Névkeresőt írt ki az egyik szervezet, hogy egységes, magyar elnevezés szülessen a *PayPass* kártyára. A következő javaslatok érkeztek: *odatartókártya*, *röppentő*, *pittyentő*, *surrantó*, *le húzó*, *elhúzó*, *csúsztató*, *csippantó*, *villámkártya*, *passzkártya*, *szellőkártya*, *tüsténtkártya*, *közelkártya*, *tedd-vedd kártya*, *add-vidd kártya*, *tapinttárca*, *csúszka*, *villancs*, *okoskártya*, *vizsla*, *kincsem*, *Rubik*, *huss*, *é nkártya* (ti. érintés nélküli), *pitypeták*. Végül az *érintőkártya* terjedt el.

5. A neologizmusok a kommunikáció formája szerint
 - a) Szóbeli neologizmusok. Írott formában az interneten egyetlen találat sincs, csak szóban hangzott, illetve hangzik el. Például: *megrezsicsökkenti*. Az értelmezéshez szükség van a tágabb szövegekörnyezet, illetve a szituáció ismeretére. (A vásárló *megrezsicsökkenti* a terméket, mielőtt leméri, vagy a lehető legtöbbet szuszakolja bele a vödrös narancs vödrébe, illetve egy 40 év körüli apuka arra utasította kiskamasz fiát, hogy tépje le a banánok csutkját, s úgy tegye a zacskóba, hogy kevesebbet mutasson a mérlegen.) Ide tartoznak a nyelvbtlásból eredő, szóalakvegyüléssel létrejövő, csak szóban előforduló lexémák: „Nem lát minket, mert csak *bambé szkodik*” (*bamba* x *bámé szkodik*). „Nagy *vihatar* volt” (*vihar* x *zivatar*) (Istók 2016: 76). Valójában a többi kontaminációs kifejezés is hasonlókép-

pen keletkezett (*csokréta, zargat*), csupán arról van szó, hogy idővel rögzültek és lexikalizálódtak.

A szóbeli kommunikációban keletkezett neologizmusok nyilvánvalóan a legillékonyabbak, nehéz őket összegyűjteni, adatolni, ettől függetlenül feltételezhetően nagyszámú az előfordulásuk.

- b) Írásbeli neologizmusok. Az új szavak döntő többsége írott formában jelentkezik, ez annak a lehetőségét hordozza magában, hogy széles körben és gyorsan elterjedjen, ugyanez nyilvánvalóan nem mondható el a szóbeliekről. Például: *városkártya, fénytömlő, vírusmarketing*.
- c) Írott beszélt nyelvi neologizmusok. Az internetes kommunikációban, nyelvhasználatban, cseteléskor, sms írásakor fordulnak elő. Ezek az úgynevezett helyesírási neologizmusok is egyben. Például: *mexoktuk* (megszokuk), *majkésőbbcsináljuk*, *+vettem* (megvettem), *lécci* (légy szíves), *asszem* (azt hiszem), *nemtom* (nem tudom).

Az alábbi három szempont alkategóriái külön-külön összefüggésbe állíthatók a fenti öt szemponttal. Tehát külön megvizsgálható például az, hogy az informatikai tárgyú vagy a pandémiával kapcsolatos kifejezések milyen szóalkotási móddal keletkeztek, valamint az, hogy céljuk, gyakoriságuk, szándékosságuk és a kommunikációs formájuk szerint mi jellemzi a megszülető új kifejezéseket. Vagy például a hivatali neologizmusok, illetve az igék külön-külön hasonlóképpen vizsgálhatók.

6. A neologizmusok a fogalmi tartalom szerint
 - a) Politika: *brüsszelita, elitokrácia, euroszeptikus*
 - b) Informatika: *digitális detox, csevegőapp, belinkel*
 - c) Egészségügy: *auradiagnosztika, e-recept, ételintolerancia*
 - d) Szórakozás: *ágymozi, fotelfoci, kalanderdő*
 - e) Gasztronómia: *ételszobrászat, felhőlángos, csokiszökőkút*
 - f) Szépészet: *bikinihíd, biofodrászat, gofrifonás*
 - g) Gazdaság: *cégtemető, csődvédelem, elköltésge*
 - h) Pandémia: *maradjotthonka, koronavirtus, távmunkahely*

Ennek a kategóriának a csoportjai tovább bővíthetők.

7. Neologizmusok a stílus- és nyelvi rétegződés szerint
 - a) Társalgási: *könyvautomata, boldogságkapu, buliturista*
 - b) Szépirodalmi: részben megegyezik a stilisztikai neologizmusokkal, teljességgel a hapax legomenonokkal: „És megnyergelnek, meg-

nyargalnak, / Milyen gyönyörűség nekem! Puha combjuk hideg nyomását / Borzongó háttal élvezem” (Babits: VÉRIVŐ LEÁNYOK)

„Idegen mezőknek friss illata csap meg / Szavam messze századokból hallom: / Valami fekete vén bizánci hárfán, / *Rózsakoszorúzott* bús római lanton” (Dutka Ákos: VerseK órája)

„Hullnak *csók-rubintok, mámor-granátok!* / *Öröm-zafirok!* *Boldogság-topázok!*” (Miklós Jutka: Élet öfelségéhez)

- c) Hivatali-jogi: *békéltetőtestület, e-per, távmeghallgatás*
- d) Tudományos: *valóság-hajlítás, grafostiliztika, ökolingvisztika*
- e) Publicisztikai: *lődüh, pingvinkarzat, bevándorlókontinens, bevándorlóország.*

„A vadászok a *lődüh*től elvakulva gátlástalanul okozzák a súlyos vagy halálos incidenseket.”

„A színpadon középen áll Nobel mellszobra, tőle jobbra és balra a *pingvinkarzat*. Így nevezi a népnyelv a frakkos akadémikusokat.”

„Az Európai Egyesült Államok létrejötte azt jelentené, hogy nekünk egy *bevándorlókontinensünk* lesz, *bevándorlóországgá* tett Magyarországgal.”

- f) Diáknyelvi: *karótároló* (‘napló’), *nyikorogda* (‘zeneiskola’), *fényel* (‘fénymásol’)
- g) Szleng: *beflessel* (‘szokatlan és erőteljes élmény hatása alá kerül’), *ekéz* (‘szidalmaz, csepül, ócsárol’), *IQ-felező* (‘fárasztó, butító’)

8. A neologizmusok a szófajuk szerint

- a) Ige: *benapozik, pótselejtezik, unokázik*
- b) Főnév, köznév: *ablakmatrica, biopálinka, e-töltő-oszlop*
- c) Főnév, tulajdonnév: *Hamlear* (Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba), *Finesz* (Fiatalkor Nemet Mondók Szövetsége, Moldova György), *Hambipipőke* (Lackfi János)
- d) Melléknév: *ecsetfejű, felejtős, kattintékony*
- e) Igenév: *evezhető, rendszerváltott, sorozatfüggetlenségű*

A neologizmusok hálózatos összefüggése a fenti csoportosítás alapján különböző táblázatokkal adható meg.

A szóalkotási módok összefüggését és példáit a neologizmusok létrejöttének céljával, gyakoriságával, szándékoltóságával, valamint a kommunikációs formájával az 1. táblázat tartalmazza. (Kivéve a ritka szóalkotási módok közé tartozó szórövidülést és -képzést, a mozaikszó- és betűszóalkotást, a szóösszerántást, illetve a jelentésbővülés és szóértékű szószerkezet sem szerepel a táblázatban.)

1. táblázat

	Szóösszetétel	Szóképzés	Elvonás	Elvonás és képzés	Szórövi-dülés	Ikerítés
Szükség-szerű	<i>okoszebra</i>	<i>élőzik</i>	<i>büntetőfő-kez</i>	<i>rezsicsök-kentett (gázár)</i>	<i>feszt</i> ('feszti-vál')	<i>nyuszó-muszó</i>
Stiliz-tikai	<i>imahernyó</i> (Parti-Nagy Lajos)	„...der-medtre <i>illendősége-sedett</i> fér-jét...” (Szabó Dezső)	„Párizsban rémes for-radalom <i>földreng.</i> ” (Szabó Dezső)	<i>ultrahang-hegesztett</i> (burkolat)		<i>kerge-körbe</i>
Elterjedt	<i>beájul</i>	<i>szakmázik</i>	<i>akadály-mentesít</i>	<i>koronavi-rus-fertő-zött</i>	<i>brutál</i>	<i>szipi-szupi</i>
Alkalmi	<i>kacattorta</i>	<i>elgyőrfi-palisodik</i>	<i>zsírleszívát</i>	<i>távmeg-hallgatott</i> (személy)	<i>tech</i> (technikai)	<i>csiga-iga</i> (Szilvási Csaba)
Szóbeli	<i>vakcinama-tematika</i>		<i>megrezi-csökkent</i>			<i>lyukon-bukon</i>
Írásbeli	<i>mikromű-anyag</i>	<i>influenzser-kezik</i>	<i>joghar-monizál</i>	<i>kényszer-sorozott</i> (ukránok)	<i>koreó</i> (koreográ-fia)	<i>tuli-buli</i>
Írott beszélt nyelvi	<i>Imás</i>	<i>Iezik</i>	–	–	<i>szal</i> ('szó-val')	–
Spontán	<i>Sírbarlangba záratja, hogy élve haljon meg.</i>	Ott <i>dőzsölődnek</i> a többi kéj-hölgyek is.	–	–	–	–
Tudatos	<i>hőmérőkapu</i>	<i>appol</i>	<i>büntetőfő-kez</i>	<i>áresett</i> (termék)	<i>app</i> (appli-káció)	<i>birka-firka</i> (Szilvási Csaba)

Alapvetően elmondható, hogy napjainkban szóösszetétellel keletkezik a legtöbb neologizmus. Idesorolandók az igekötős igék is, amelyek többségében bizalmas stílushatásúak, elsősorban a legnagyobb közösségi portálon fordulnak elő, például *bejósol*, *bekövet* ('követ valakit'), sőt *kikövet* ('abbahagyja a követését') (Kótis 2021: 101). Ezt követi a szóképzés, majd a ritkább szóalkotási módok. Természetesen egy-egy új szó létrejöttékor több szóalkotási mód is ér-

vényesülhet, például az elvonás és a képzés, valamint a szórövidülés és -képzés (ezek szerepelnek a táblázatban). Ezenkívül szóösszetétellel és továbbképzéssel született a *blogger* szóra magyarítás: *véleménynaplózó*, valamint a *bürokrata* szóra a *jogroncsnok*. Szóösszetétellel, szórövidüléssel és szóképzéssel jött létre a *bluetooth* szóra magyarítás: *dzsedikapcsi*. Szóösszetétellel, szórövidüléssel és szóképzéssel keletkezett a *mobteló*. Minél több szóalkotási mód érvényesül egy-egy kifejezés létrejöttékor, annál inkább alkalmi a neologizmus, vagy csak egy nyelvi rétegben használatos, az utóbbi a diáknyelvben.

2. táblázat

	Szükségszerű	Stilisztikai
Spontán	–	<i>elalasztotta</i>
Tudatos	<i>érintőkártya</i>	<i>lángbor</i> (Juhász Gyula)

Spontán szükségszerű neologizmus nem létezik, vagy csak nagyon ritka, hogy teljesül a mindkét csoportba sorolás kritériuma. A spontán stilisztikai neologizmus teljességgel alkalmi, hiszen efféle, egy diák dolgozatában született kifejezést sorolhatunk ide: „A tűzhaláltól csak az mentette meg, hogy a máglyarakást *elalasztotta* a szél.” A tudatos szükségszerű neologizmusok eklatáns példái a szómagyarítások (abban az esetben, ha elterjednek), például: *PayPass* = *érintőkártya*. A tudatos stilisztikai neologizmusok a hapax legomenonok, például: Juhász Gyula Botond apánk Bizáncban című versében a *lángbor* kifejezés: „Nótás szavú volt s barna arcú szittyá, / Kemény kaland volt néki ez az élet / És *lángborát* nagy áhitattal itta!” Ez egyben alkalmi neologizmus is.

Sajátos példái a tudatos stilisztikai neologizmusoknak azok, amelyek egy pályázatra születtek. A Napút folyóirat Weöres Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából pályázatot hirdetett meg egyszavas versek írására. A lap 2013. év szeptemberi száma nem kevesebb, mint 74 pályázó szóeleményversét közli. Íme, néhány: *Sünpilla*, *Rémbonbon*, *Lélekítő*, *Angyalcsülök*, *Valcerbakancs*, *Hajnalhas*, *Tulipánkacaj*, *Varjúborosta*, *Kaviárkommunizmus*, *Frufrubú*, *Felhőlétra*, *Időbegy*, *Magzatbár*, *Gyászsláger*, *Szekérszonáta*, *Hangyasztrájk*, *Kígyótangó*, *Zúzmaraszivaj*, *Sóhajbörze*.

3. táblázat

	Szükségszerű	Stilisztikai
Elterjedt	<i>vírustagadó</i>	–
Alkalmi	<i>sólyomfejes</i>	<i>kicifrált kód-jövendő</i>

Az elterjedt szükségszerű neologizmus a később szótáréretté vált kifejezés. Elterjedt stilisztika neologizmus nincs. Alkalmi szükségszerű neologizmusnak tekinthetők a sikertelen, el nem terjedt magyarítások, például: *bungee jumping* = *sólyomfejes*, *gumiugrás*. Az alkalmi stilisztikai neologizmusra l. fentebb a tudatos stilisztikai neologizmust. Az alkalmi stilisztikai neologizmus megegyezik a tudatos stilisztikaival, például: „Szent Kelet vesztett boldogsága, / Ez a gyalázatos jelen / És a *kicifrált köd-jövendő* / Táncol egy boros asztalon / S ős Kaján birkózik velem” (Ady: Az ős Kaján).

4. táblázat

	Spontán	Tudatos
Elterjedt	–	<i>rúdkenyér</i> (bagett)
Alkalmi	<i>szamárköhögnek</i>	<i>vásárláz</i>

Elterjedt, spontán neologizmus nincs. Az elterjedt tudatos megegyezik a tudatos szükségszerűvel, azaz a magyarítással. Alkalmi spontán a diáknyelvi dolgozattól származó kifejezés: „Az egyik ilyen epizód, amikor az író kissrácái *szamárköhögnek*.” Az alkalmi tudatos neologizmusok a reklámok egyedi szóhasználatára jellemzők a figyelemfelkeltés céljából, tehát stilisztikaik is, például szándékos szóferdítéssel: *vásárláz*.

A tudatos és alkalmi neologizmusok körébe sorolható egy verseny eredményeként alkotott szavak sora. 2008-ban a Google hapaxgyártó („egyszer mondott”, alkalmi szavakat megalkotó) versenyt rendezett, ez volt az első magyar googlewhackblatt nevű játék, amelynek szabályai szerint olyan magyar vagy magyarnak hangzó szavakat kellett beküldeni, amelyekre az internetes kereső összesen egy-egy találatot hoz ki. Nyilvánvaló, hogy ezek a kifejezések semmilyen kommunikációs szükségletet nem elégítenek ki, nevezhetjük őket fiktív, funkciótlán neologizmusoknak. Ezeknek a jelentése erősen szövegkörnyezet-függő és esetenként megkérdőjelezhető. A következő kifejezések születtek többek között: *ebkő*, *ebló*, *ópók*, *ósas*, *ürfő*. Tematikus rendben a következő szavak nyertek még. Biológia, állat- és növényvilág: *anyaszú*, *fellegtánc*, *őzillatú*. Egy költői példamondat: „Egy *őzillatú* hajnalon pillantottam meg először Máriát.” A politika köréből a *kikorrumpál*, az internet világából az *elblogolgat* és az *ökotükör*; az otthon, háztartás témaköréből pedig a *dinnyekompót*, a *kabalakalap* és a *műbőrharisnya* az egyedi neologizmus.

5. táblázat

	Spontán	Tudatos
Szóbeli	<i>csinatos</i>	

Írásbeli	<i>átveszékelt</i>	<i>garázsvásár</i>
Írott beszélt nyelvi	<i>7vége</i>	–

Szóbeli spontán neologizmus a fentebb említett kontaminációval keletkezett tekinthető, például: „Elképesztően *csinatos* volt ma” (*csinos* x *divatos*). Szóbeli tudatos neologizmus lehet, bár igen ritka, ezért nem húztam ki a rubrikát. Az írásbeli spontán megegyezik az alkalmi spontánnal, valamint a stilisztikai spontánnal, például: „Odüsszeusz még sok kalandon *átveszékelt* a hazájába vezető tengeren.” Az írásbeli tudatos megegyezik az elterjedt tudatossal, valamint a tudatos szükségyszerűvel, ezúttal nem magyarításpéldával illusztrálva: *garázsvásár*. Az írott beszélt nyelvi spontán és tudatos határát nehéz meghúzni.

6. táblázat

	Szükségyszerű	Stilisztikai
Szóbeli		
Írásbeli	<i>karantén-színház</i>	<i>kipattanásozott</i>
Írott beszélt nyelvi	–	<i>5let</i>

A szükségyszerű szóbelire a tudatos szóbelihez hasonlóan nehéz lenne példát hozni, mint ahogy a stilisztikaira, de természetesen létezhet, ezért nem húztam ki. Az írásbeli szükségyszerű megegyezik az írásbeli tudatossal és a szükségyszerű elterjedttel, például: *karantén-színház*. Az írásbeli stilisztikai megegyezik az alkalmi stilisztikaival és a tudatos stilisztikaival, például: „Szűcs Daniból *kipattanásozott* a próféta” (Szabó Dezső: Az elsodort falu).

7. táblázat

	Elterjedt	Alkalmi
Szóbeli	–	
Írásbeli	<i>kormányablakbusz</i>	<i>pincemacska</i>
Írott beszélt nyelvi	–	<i>Ixű</i>

Elterjedt szóbeli neologizmus nincs. Szóbeli alkalmi nyilvánvalóan létezik, a szükségyszerű szóbelihez, a tudatos szóbelihez és a stilisztikai szóbelihez hasonlóan nehéz volna példát hozni. Az írásbeli elterjedt megegyezik az írásbeli szükségszerűvel, az írásbeli tudatossal, az elterjedt szükségszerűvel és részben tudatossal, például: *kormányablakbusz*. Az alkalmi írásbeli

megegyezik a stilisztikai írásbelivel, az alkalmi stilisztikaival és a tudatos stilisztikaival; például: „[Zuglói] házainak pincéiben ijesztően elszaporodtak a közegészségügyi szempontból veszélyes kóbor macskák, [...] az egyetlen megoldás az lenne, ha a »*pincemacskákat*« épületenként csapdával összefognának, majd ivartalanítanák.” (Sajtónyelvi példa, jellemzően az alkalmi kifejezéseket időzőjelbe teszik az újságírók.) Elterjedt írott beszélt nyelvi nincs.

A fenti rendszerezés alapján minden szót egyenként be lehet helyezni a különböző kategóriákba. Például a *koronapokalipszis* kilenc szempontú besorolása a következő: belső keletkezésű, szóösszerántással keletkezett neologizmus, stilisztikai, alkalmi, tudatos, írásbeli, a pandémia tárgykörébe és a társalgási nyelvi rétegbe tartozó főnév.

A fent bemutatott csoportosítás és összefüggésrendszer a nyelvek többségében felállítható, és univerzális sémaként használható. Ugyanakkor ugyanazon nyelvben a táblázatok, illetve a kategóriák friss példákkal időszakonként kiegészíthetők, így a szókincsről, valamint annak változásáról folyamatosan átfogó képet kaphatunk.

A kutatás folytatható a további összefüggések felfedésének az irányába, valamint a ritkább szóalkotási móddal keletkező szavak módszeres összegyűjtésével.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2016. *Új szavak, kifejezések. A rendszerváltás kisszótára (1990–2015)*. IKU – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 7.
- Istók Béla 2016. A „gyakoritka” szóalkotási módok tanításának problémái két szlovákiai magyar nyelvtankönyv alapján. In: Maior Enikő – Tóth Péter – Varga Anikó (szerk.): *Empirikus kutatások az oktatásban határon innen és túl*. Óbudai Egyetem – Partiumi Keresztény Egyetem. Nagyvárad. 69–83.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kótis Nikoletta 2021. Nyelvhasználat a Facebookon. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest. 99–110.
- Minya Károly 2011. *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2017. Szó, szó, szó. A neologizmusok eredet szerinti vizsgálata. In: Benő Attila – Fazakas Emese (szerk.): *Stilus virum arguit – A stilus elárulja az embert*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság. Kolozsvár. 139–47.
- Pethő József 2020. Metaforizáció és nyelvszemlélet a nyelvújítás diszkurzusában. *Magyar Nyelvőr* 139–50. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.139>
- Sólyom, Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. Nyelvtudományi Értekezések 165. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szép-irodalmi példákkal szemléltetve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 154.
- Tamás Ildikó 2020. A nemzeti nyelv problematikájáról nyelvtörténeti, népköltészet és fordításelméleti kontextusban. *Magyar Nyelvőr* 179–95. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.179>
- Terestyéni Ferenc 1955. A neologizmusok kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 297–303.; 463–8.

Felhasznált források

- Balázs Géza 2016. Új szavak, kifejezések 2010–2015. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*. IKU – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 225–47.
- Balázs Géza 2021. Új szavak, kifejezések. Nem szótározott szavak tárháza 2016–2020. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről. 2016–2020*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest. 234–65.
- Balázs Géza – Buvári Márta – Dede Éva 2010. Új szavak, kifejezések. Nem szótározott szavak tárháza (2000–2010). In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 320–86.
- Balázs Géza – Minya Károly (szerk.) 2018. *Diáknyelv – diákszótár. Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái*. Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter. Budapest.
- Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2019. *Új szavak III. Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Napút* XV. évf. 7. sz. 2013. szeptember
- Sebestyénné Varjú Anna é. n. *Irodalomtörténet – diákszajon*. Convention Budapest Kft.
- Sziksainé Nagy Irma 1993. *Az ikerítés helye, szerepe, szabályszerűségei a magyar nyelvben*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Szilvási Csaba 2009. *Ikerszó-vásár*. Alfadat-Press Nyomdaipari Kft. Tatabánya.
- Veszelszki Ágnes (szerk.) 2012. *Netszótár @-tól a zuckerbergnetig*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2020. *Karanténszótár. Virális tartalom*. Inter–IKU. Budapest.
www.somagyarito.hu
www.e-nyelv.hu

Minya Károly
 nyelvész, főiskolai tanár
 Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és
 Irodalomtudományi Intézet
 E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

Abstract

MINYA, KÁROLY

THE NETWORK SYSTEM OF NEOLOGISMS

The study presents a classification of neologisms according to the following nine aspects: origin, mode of word creation, purpose of creation, frequency, intentionality, form of communication, conceptual content, stylistic and linguistic stratification, part of speech. In addition, a very large number of new words of foreign origin are accompanied by new expressions of internal origin that were created in the last decade. The network of neologisms is illustrated by charts. This can be used as a universal schema in most languages. At the same time in the same language, the categories can be supplemented with recent examples from time to time so that a comprehensive picture of the vocabulary and its changes can be obtained on a regular basis.

Keywords: stylistic, necessary, widespread, casual, conscious, spontaneous, written, oral, written oral neologism, universal schema